IJOKS
ISSN: 2149-2751
e-ISSN: 2149-2751
International Journal of Kurdish Studies
http://www.ijoks.com/

Research Article

International Journal of Kurdish Studies
10 (2), pp. 339-363
http://www.ijoks.com

Şeyh Ubeydullah İsyanı ve Osmanlı-İran İlişkilerine Yansıması

Hasan TAN [1]

Received: Jun 5, 2024 **Reviewed**: Jul 1, 2024 **Accepted**: Jul 6, 2024

Öz

19. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını devam ettiren Kürt Emirlikleri, Osmanlı Devleti'nin merkezileştirme politikaları sonucunda ortadan kalkmışlardır. Emirliklerin ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan bu iktidar boşluğu, Nakşibendi şeyhleri tarafından doldurulmuştur. Bu şeyhler içerisinde en önemli kişi ise şüphesiz Şeyh Ubeydullah Nehri'dir. Şeyh Ubeydullah, sadece Osmanlı tebaası olan Kürtler nezdinde değil, aynı zamanda İran tebaası olan Kürtler ve hatta bölgedeki gayrımüslimler nezdinde bile saygın bir kişiliğe sahip bir figür olarak ortaya çıkmıştır. İran'ın Urmiye valisi Şucauddevle Yusuf Han'ın sınır bölgesinde yaşayan Kürt köylerini yağmalattırması ve bir kısmını da katlettirmesi, 1880-1882 yılları arasında gerçekleşen Şeyh Ubeydullah isyanının temel nedeni arasında yer almaktadır. Çünkü hem Şeyh'in ifadelerinde hem de Osmanlı arşiv belgeleri kayıtlarında İran'ın bölgedeki yöneticilerinin halka zulüm yaptıkları, bu zulümleri engellemek adına halkın Şeyh Ubeydullah'a müracaat ederek yardım talebinde bulundukları bilgisi yer almaktadır. Bu yardım çağrıları üzerine Şeyh Ubeydullah, kendisine destek veren yerel kuvvetlerle birlikte İran'ın bazı şehirlerini ele geçirmiştir. Ancak İngiltere ve Rusya'nın müdahil olarak Osmanlı Devleti'ni baskı altına alması, bu baskı sonucunda da Osmanlı Devleti'nin bölgeye askeri kuvvet göndermesi, Şeyh Ubeydullah kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu çalışmanın odak noktasını, Şeyh Ubeydullah isyanının meydana geliş sebepleri ile bunun Osmanlı-İran ilişkilerine yansımaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Kürtler, Şeyh Ubeydullah, İsyan.

Recommended citation:
Tan, H. (2024). Şeyh Ubeydullah İsyanı ve Osmanlı-İran İlişkilerine Yansıması. *International Journal of Kurdish Studies 10* (2), 339-363, **DOI**: **https://doi.org/10.21600/ijoks.1496286**

[1] Ph.D. Candidate, Mardin Artuklu University, Mardin, Türkiye: hasantan@artuklu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7522-3098

The Sheikh Obaidullah Rebellion and Its Effect on Ottoman-Iranian Relations

Abstract

The Kurdish Principalities that ruled until the 19th century have disappeared as a result of the centralization policy of the Ottoman State. The power gap that emerged after the disappearance of these principalities was filled by sheikhs belonging to the Naqshbandiyya cult. Among these sheikhs, the most prominent one was Sheikh Obaidullah Nahri. Sheikh Obaidullah emerged as a respected figure with influence not only on Kurds who were Ottoman subjects, but also on Kurds in Iran and even among non-Muslims. Shujauddevle Yusuf Khan, the governor of Urmia of Iran, plundered Kurdish villages in the border region and massacred some of the inhabitants, main reasons for the Sheikh Obaidullah rebellion that took place between 1880 and 1882. In statements from the Sheikh and in Ottoman archival documents, there is evidence that the Iranian rulers in the region did in fact plunder and massacre. It was in order to prevent such oppression that the people of the region appealed to Sheikh Obaidullah asking for his help. Reacting, Sheikh Obaidullah, along with local forces supporting him, captured various Iranian cities. However, what with England and Russia's intervention and their pressure on the Ottoman Empire, the Ottomans sent military forces to the region, forcing Sheikh Obaidullah's forces to retreat. The present study focusses on the reasons for the Sheikh Obaidullah rebellion and its effect on Ottoman-Iranian relations.

Keywords: Ottoman, Iran, Kurds, Sheikh Obaidullah, Rebellion

Giriş

Anayurtları Zagros dağlarının etekleri olan Kürtler, tarihî olarak İran'ın batı ve kuzeybatısında, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda, Irak ve Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda, Ermenistan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın güneybatısında yaşamış olan, günümüzde de aynı ülkelerde varlığını sürdüren yerli kavimlerden biridir. (Akbaş, 2019). Kürtlerin menşei konusunda farklı görüşler mevcuttur. Anayurtlarının Zagros dağları olduğu bilinen Kürtler etnik kökenden ziyade tarih ve dil yakınlığı itibariyle İranî kavimlerle akraba gösterilir. Kürtlerin Arap aslından geldiğine dair görüşler olsa da bu görüşlere pek itibar

edilmemiştir. Kürtlerin kökeni hakkında çok çeşitli mitolojik rivayetler de bulunmaktadır (Mes'ûdî, 2004). Konumuz bağlamında Kürtlerin kökeninden ziyade Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine baktığımızda II. Bayezid döneminde ve özellikle İdris-i Bidlisî[2] üzerinden bir temasın gerçekleşmeye başladığını görmekteyiz. II. Bayezid'in hem yaşlılığı hem de hastalığından kaynaklı pasif siyasetinden cesaret alan Şah İsmail'in Anadolu'ya seferler düzenleyerek bazı bölgeleri ele geçirmesi ve Anadolu'nun geri kalan kısmını da dâîleri (davetçi) vasıtasıyla tehdit edecek bir düzeye ulaşması, tahta yeni oturan Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'ne (1514) çıkmasına sebep teşkil etmiştir.

1514 Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) ordusunun çekilmesiyle birlikte, Kürt Emirlikleri tarafından yönetilen ve sınırları belirsiz olmakla birlikte Kürdistan[3] olarak kaynaklarda ifade edilen toprakların bir kısmını ele geçiren Safevi komutanı Karahan'a karşı Kürt emirler, İdris-i Bitlisî aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiler (Bidlîsî, 2001, Musalı, 2016). Yavuz Sultan Selim bu talebe Bıyıklı Mehmed Paşa öncülüğünde bir orduyu göndererek cevap vermiştir. Aslında Hasankeyf ve Siirt hâkimi Melik Halil Eyyûbî ile birlikte 12 Kürt emiri Şah İsmail'e (1521-1524) bağlılıklarını bildirmek üzere daha önce Tebriz'e gitmiş, ancak Şah İsmail onları tutuklayıp hapse attırarak yerlerine Şiî emirler atamıştı (Şeref Han, 2009). Şah İsmail'in bu tutumundan ötürü Kürt emirler, atalarından kalan bu toprakları Safevilerden geri almak için İdris-i Bidlisî öncülüğünde bir araya gelmişlerdi. Bidlisî de, gelişmeleri raporlar halinde sürekli olarak

[2] Bidlisî Akkoyunlu sarayında eğitim alarak yetişmiş ve daha sonra da Akkoyunlu Sultan Yakub'un münşîliğini yapmıştır. Akkoyunlu Devleti yıkılınca da Sultan II. Bayezid'in yanına gelerek bir müddet İstanbul'da kalmış, ancak Osmanlı sarayındaki nüfuz mücadeleleri nedeniyle buradan ayrılarak Mekke'ye gitmiştir. Yavuz Sultan Selim tahta çıktığında ise tekrardan İstanbul'a gelerek Yavuz'un yanında yer almıştır. *Selim-Şahnâme* ile II. Bayezid'e kadarki Osmanlı padişahlarının hayatını anlatan *Heşt Behişt* kitaplarının da yazarıdır. Bkz; M. Törehan Serdar, *Mevlâna Hakîmüddin İdris-i Bitlisî*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

[3] Kürdistan" ismi ilk olarak Selçuklu Sultanı Sencer (1118-1157) tarafından XII. yüzyılda günümüzde İran sınırları içerisinde kalan Kirmanşah bölgesi için kullanılmış ve Sencer'in bu isim ile bir eyalet oluşturduğu genel bir kabuldür. Osmanlı döneminde ise Bedirhan Bey isyanı bastırılıp bölgedeki Kürt emirliklerine son verilmesinin ardından Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın merkezî hâkimiyetin sağlanması için bölgede Diyarbekir eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre-Bohtan ve Mardin kazalarından oluşan özel ve bağımsız bir eyalet teşekkülü teklifinin uygun bulunmasıyla bölgede Kürdistan adıyla yeni bir eyalet kuruldu. Böylece Osmanlıların bölgeye hâkim olduğu ilk yıllardan itibaren coğrafi bir terim olarak kullandığı, Kürt emirliklerinin ve aşiretlerinin bulunduğu yerleri ifade eden Kürdistan, ilk defa resmen Osmanlı idarî taksimatında bir eyalet ismi haline gelmiş oldu. Bkz; İ. Özcoşar, (2019). Kürtler.

İstanbul'a ileterek Yavuz Sultan Selim'i bilgilendirmiştir (BOA. TSMA, 858-35, 29.12.922/23 Ocak 1517). Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, Kürt beylerinin gönüllerini almak ve onları Safevilere karşı savaşa teşvik etmek amacıyla Bidlisî aracılığıyla kendilerine verilmek üzere menşurlar[4] göndermiştir (Bidlîsî, 2001). Bir araya gelen bu birliğe Osmanlı Devleti'nin askeri güçleri de eşlik edince, 1516 yılında Koçhisar[5] Dede Kargın[6] mevkiinde Karahan komutasındaki Safeviler ile yapılan savaş kazanılmış, bu yenilgi sonrasında da Safevi kuvvetleri bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Tan, 2021).

Savaştan sonra, Yavuz Sultan Selim tarafından İdris-i Bidlisî'ye Kürdistan'ın idari statüsünün belirlenmesi ile ilgili tam yetki verilmiştir. Bidlisî de, yaptığı düzenlemeyle daha önce Şah İsmail tarafından toprakları ellerinden alınan Kürt emirlerine yönetmiş oldukları eski mülklerini geniş yetkilerle tahsis etmiştir (Ateş, 2020). Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Bidlisî'ye kendisi adına tasarrufta bulunma yetkisini bırakmış olduğu ferman, Kanuni Sultan Süleyman döneminde çıkarılan ve Kürt beylerine yollanan başka bir ferman ile desteklenmektedir (Kodaman, 2014). Bidlisî'nin yapmış olduğu ve Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman'ın onayladığı düzenlemeyle birlikte, bölgeyi yöneten Kürt emirlerinin, yüzyıllar boyunca sultanlığa yakışır bir tarzda iktidar sahibi olmuş ailelerden geldikleri anlaşılmaktadır. (McDowall, 2004, Bruinessen, 2013). Osmanlı Devleti'nin bu yönetim anlayışına karşı Safeviler ise, bölgede tamamen kendilerine bağımlı bir yönetici eliti tercih ederek, daha önce buraları yöneten bu ailelerin gücünü ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izledikleri görülmektedir (Şeref Han, 2009, Minorsky vd. 2004, Lazarev-Mıhoyan, 2010). Ama Osmanlı Devleti bu politikanın aksine eski yönetici elitin durumunu sağlamlaştırarak kendilerine yönetmiş olduğu topraklarda tekrardan hüküm sürme imkânını tanımıştır (Bruinessen, 2013).

---

[4] Osmanlı bürokrasisinde sadrazam, vezir, mîr-î mîrân (beylerbeyi) gibi devletin en yüksek mevkilerindeki şahıslara göreve tayin veya bir hizmetle görevlendirme dolayısıyla verilen berattır.

[5] 1517 yılında Osmanlı topraklarına katılan ilçe Artuklular döneminde çarşı, han, hamam, cami ve medreseleriyle önemli ve zengin bir yerleşim merkezi olmasına rağmen sürekli yağma ve savaşlar nedeniyle zenginliklerinin birçoğunu kaybetmiştir. Osmanlı döneminde Nahiye olan ve Koçhisar olan ilçenin ismi 1929 yılında yine Koçhisar ismiyle Mardin'e bağlı bir ilçe olarak kurulmuş, 1931 yılında ise ilçenin ismi Kızıltepe olarak değiştirilmiştir.

[6] Günümüzde Mardin Derik ilçe sınırları içerisinde kalan Dede Kargın (Alibey Köyü, Dedê) Osmanlı arşiv belgelerinde 1518 (924) yılında Berriyecik livasına bağlı büyük bir köydü. Köyün o tarihte 71 vergi hanesi ve 36.500 akça hâsılı (geliri) vardı. Dede-Kargın'ın 1526 (932) yılında ise hem bir köy adı, hem kendi de dâhil 5 köyü ihtiva eden bir nahiye adı olduğu görülmektedir. Burada ayrıca bir de zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

Osmanlı Devleti, Kürdistan'da kendi uygulamış olduğu yönetim sisteminin yanında, geleneksel yapının da hüküm sürmesine imkân tanıyan farklı yönetim biçimlerine olanak tanımıştır. Klasik sancak sistemi uygulamasının yanında, mir-i aşiret sistemi, hükümet sancakları ve yurtluk-ocaklık şeklinde dört farklı sistem uygulamıştır (Özcoşar, 2018). İdari yapılanmada yer alan sancaklar, genel olarak bölgenin aşiret ve güç dengesi ile demografik yapısı göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Bu sancaklardan biri olan yurtluk ve ocaklık sancakları, yerel Kürt beylerinin uzun zamandır ellerinde bulundukları yerler olduklarından, gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle bir emirname ile tekrar kendilerine verilmiştir (Öz, 2024). Osmanlı Devleti Kürdistan'da genellikle Yurtluk-Ocaklık Sancak diye tabir edilen ve bölgede eskiden beri hâkim olan nüfuzlu, yerel bey ve hanedanlara mülkiyet yoluyla verilen uygulama biçimini benimsemiştir. Bunun haricinde zaman zaman değişiklik gösterse de Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka ve Bağdat gibi yerlerde de Hükümet Sancaklar diye tabir edilen yönetim biçimini uygulamıştır (Kılıç, 1999). Yurtluk-Ocaklık sancaklarında emirler herhangi bir gerekçeyle mevcut emirin yakınlarından birine verilmek suretiyle değiştirilebilir iken, Hükümet Sancaklarında sancak beylerinin ihaneti sabit olmadıkça görevden alınıp yerine bir başkası tayin edilemezdi (Akgündüz, 1992).

Hükümet sancaklarının da olduğu bilinen Kürdistan, özellikle Yurtluk-Ocaklık sistemi ile Tanzimat'a kadar Kürt Emirler tarafından yönetilmiştir. Aslında böyle bir yönetim anlayışı hem Kürtlerin hem de Osmanlı Devleti'nin yararına olan bir durum olduğu açıktır. Çünkü Kürt emirliklerinin bulunduğu yer, coğrafi konum itibariyle zaten merkezi bir idari yapılanmayı olanaksız kılmaktaydı. Tüm bu şartların yanı sıra aşiretler ile de doğrudan ilişkiye girmenin olanaksızlığı gibi gerekçeleri de göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti, emirliklerin başında bulunan ve Kürtler tarafından Mîr olarak nitelendirilen yöneticiler üzerinden bir yönetim modelini uygulamayı uygun bulmuştur (Doğan, 2011). Bu sayede hem aşiretler daha rahat bir şekilde itaat altına alınmakta, hem de Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bir tampon bölge oluşturulmaktaydı.

16. asrın başlarında Safevilerin kuruluşuyla başlayan Osmanlı-İran savaşları, her iki ülke açısından da ciddi bir nüfus ve ekonomik kaybı beraberinde getirmiştir. Bu kayıpları ortadan kaldırmak ve her iki ülke arasındaki gerginliklere son vermek adına önceki antlaşmalara ek olarak Kasr-ı Şirin Antlaşması (1639) imzalanmıştır. Şah Safî (1629-1642) ve IV. Murad (1623-1640) döneminde gerçekleşen bu antlaşma, Kürtlerin yoğun olarak

yaşadığı coğrafyayı Osmanlı Devleti ile İran arasında kesin bir sınırla ayırmasa da, ikiye bölmüş ve daha sonraki savaşlar sonucunda yapılan antlaşmalarda Kasr-ı Şirin sınırları referans olarak kabul edilmiştir (Ateş, 2020; Uluerler, 2009, Efe & Kızıl, 2017).

19. yüzyıl her iki ülke için artık birbirleriyle mücadele etmek yerine topraklarının bir kısmını ele geçirmiş olan ve sürekli olarak her iki ülkeyi tehdit eden Rusya ile mücadele etmeye başladıkları bir dönem olmuştur. Ancak her iki ülkenin de Rusya'ya karşı yaptığı savaşlar[7] başarısızlıkla sonuçlanmış ve Rusya Yaş Antlaşması (1792) ile Osmanlı Devleti'nden, Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarıyla da İran'dan geniş toprak elde etmeyi başarmıştır. Rusya'ya karşı alınan ağır yenilgilerin yanında İngiltere ve Fransa'nın da bölgede aktif bir siyaset izlemeleri, hem Osmanlı Devleti'ni hem de İran'ı daha zor bir durum ile karşı karşıya bırakmıştır (Sipehr, 1353, Arinpur, 1353). Her iki ülke de mevcut halleriyle İngiltere, Rusya ve Fransa ile baş etmenin imkânsız olduğunu görerek başta askeri alan olmak üzere devletin tüm kademelerinin ıslah edilmesi gerektiğine ikna olmuşlardır. İran'dan önce bu ıslahat hareketlerine girişen Osmanlı Devleti, askeri alanla başlamayı düşündüğü değişimleri gerçekleştirmeye çalışırken III. Selim (1789-1807) tahttan indirilerek katledilmiş ve yerine II. Mahmud (1808-1839) tahta geçmiştir. Sultan II. Mahmut, merkezi idareyi güçlendirmeyi hedefleyerek hem Avrupa'nın ekonomik ve askeri üstünlüğü ile baş edebilmek, hem de Rusya ve İran'ın tehditlerine karşı koyabilmek için tüm imparatorluk genelinde bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir (Deniz, 2017). Uygulanmaya çalışılan bu düzenleme tarihine kadar, Osmanlı Devleti'nin 1516 yılından itibaren Kürdistan'da uyguladığı idari düzenleme neredeyse aynı kalmıştır. Bu idari yapılanmada Kürdistan, başta Bitlis, Hakkari, Bohtan, Bahdinan, Soran ve Baban olmak üzere birçok Kürt emirliğinden oluşmaktaydı (Atmaca, 2017).

II. Mahmud'un imparatorluğun tümünde katı bir merkeziyetçiliği hayata geçirmeye yönelik ıslahat hareketleri, bölgenin doğrudan merkezi denetim altına girmesini sağladı (Özoğlu, 2004). Sultanın bu hamleleri, emirlerin yetkilerinin budanmasına ve Kürt emirlerinde rahatsızlık yaratmasına neden olarak birbiri ardına ayaklanmalara sebep oldu (Bruinessen, 2010). Bu uygulamalara karşı çıkan ve isyan eden en önemli beyler ise Cizre-Bohtan emiri Bedirhan Bey ve Müküs (Bahçesaray) Beyi Han Mahmut'tur (Hakan, 2011).

[7] İran 1804-1813 ve 1826-1828, Osmanlı Devleti de 1806-1812 ve 1828-1829 tarihleri arasında Rusya ile savaşa girmiş ve her iki ülke de girdikleri bu savaşları kaybetmişlerdir.

İlk isyan eden kişi Müküs emiri Han Mahmut olmuş, ancak bu isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştır. Han Mahmut isyanından sonra, Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticileriyle yaşadığı sorunlar ve yetki çatışmaları nedeniyle Cizre-Bohtan Emiri Bedirhan Bey de isyan etmiş, ancak yeğeni Êzdîn Şêr'in de desteğiyle bu isyan da bastırılarak Bedirhan Bey ile ailesi önce İstanbul'a, ardından da Girit'e sürgüne gönderilmiştir.

Han Mahmud (ö.1866) ve Bedirhan Bey (1802-1869) isyanları sonrasında Kürdistan'da asırlardır hüküm süren Kürt emirlikleri ortadan kaldırılmış, ancak Osmanlı Devleti de tasarlamış olduğu yeni düzeni istediği formda oluşturamamıştır (Jwaideh, 2016). Çünkü Kürt emirliklerinin ortadan kalkmasının ardından Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından oluşturulan Eyâlet-i Kürdistân da (1847-1867), Kürt emirliklerin işlevini yerine getirememiş, aksine bölgedeki aşiretlerin bağımsız hareket etme olanakları artmıştır (BOA, İ.MMS, 51-1316, 11.01.1264/30 Aralık 1846). Bu dönem merkezi otoritenin yetersiz kalması ve yerelde egemen bir otoritenin de olmaması nedeniyle Nakşibendi[8] Şeyhlerinin hem dini hem de siyasi bir aktör olarak ön plana çıktıkları bir dönem olmuştur. Şeyhlerin ve özellikle de Nakşibendi tarikatının Kürdistan'da etkin siyasi bir figür olarak tarih sahnesine çıkmasının en önemli nedeni Kürt emirliklerinin ortadan kalkması olarak gözükse de, bu gerçeğin haricinde birkaç faktörün daha rol oynadığı muhakkaktır. Bu gerekçelere baktığımızda Nakşibendi şeyhlerinden önce de bölgede Kadiri tekke ve şeyhlerinin varlıklarını sürdürdüklerini, ancak Nakşibendi tarikatı ve şeyhleri gibi etkin olamadıklarını görmekteyiz. Çünkü hem Kürt emirliklerinin varlığı onların siyasi bir aktör olarak faaliyet göstermelerini engellemekte, hem de Kadiri tarikatının yayılmacı bir misyon ile hareket etmemesi ve belli başlı aşiretleri desteklemeleri gibi nedenler ile Kürtler arasında taban

[8] Nakşibend" kelimesi 'Allâh' ilahi ismini zihne yerleştirmek ve kalbe bağlamak anlamındaki, Farsça, nakş ve bend kelimelerinin yan yana gelmesinden ortaya çıkmış bir kelimedir. Adını kurucusu sufi ve âlim Bahâeddin Nakşibend'ten (1318-1389) alan tasavvuf tarikatı Afrika ve Arap Yarımadası dışındaki İslam coğrafyasına yayılmıştır ve zamanla oluşan alt kollarıyla günümüze kadar önemini korumuştur. Tarikatın temeli, Bahaeddin Nakşibend'in de mensup olduğu ve Yusuf el-Hemedânî tarafından kurulan ve sonrasında halifesi Abdulhalik Gücdevani tarafından sistemleştirilen Hâcegân tarikatına dayanır. Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklara da yayılan bu tarikat asıl olarak Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin (1779-1827) çabalarıyla neredeyse Osmanlının hüküm sürdüğü tüm coğrafyaya yayılmış ve en etkili tasavvuf tarikatı haline gelmiştir. Özellikle Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifeleri sayesinde Anadolu'ya yayılan bu tarikatın etkisi günümüzde halen devam etmektedir. Bkz; Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007. Abdulcebbar Kavak, Nakşibendiliğin Ortadoğu'da Yayılmasında Mevlana Halid el-Bağdadî'nin Rolü, *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu Bildirileri,* 02-04 Aralık 2016, İSTAM.

bulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Nakşibendi tarikatı da köklü bir tarikat olmasına rağmen ancak Mevlânâ Hâlid'in (1779-1827) aktif çalışması neticesinde Kürdistan'da halifeleri aracılığıyla taban bulmuş ve birçok Kadiri şeyhinin de Nakşibendi olmasını sağlamıştır (Bruinessen, 2013). Bu yayılmanın gerçekleşmesinin bir nedeni Mevlânâ Hâlid'in olağanüstü çabaları gibi gözükürken, bir diğer neden ise Nakşibendiliğin Kadirilikten farklı örgütlenme misyonuyla hareket etmesinde yatmaktadır. Genelde Kadiri tarikatının halifeleri ne kendileri bağımsız şeyh olarak hareket edebiliyor, ne de oğulları halife olamıyor iken, Nakşibendi tarikatında her halife bağımsız hareket edip kendi halifelerini atayabilme yetkisine sahiptiler (Bruinessen, 2013). Böyle bir örgütlenme yapısıyla hareket eden Nakşibendi tarikatı, kısa sürede Kadiri tarikatına mensup olan Berzenci ve Talabani ailesinin de Nakşibendiliği benimsemesini sağlamıştır. Bunun haricinde 93 Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin neredeyse Balkanların tamamını kaybetmesi ve devletin demografik olarak değişime uğrayarak nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslümanlardan müteşekkil bir devlet haline gelmesi ile Sultan Abdülhamid'in Panislamizm politikasının da bu yayılmadaki etkisi de yadsınamaz (Örs, 2019). Kısaca Kürt emirliklerinin ortadan kalkması, Mevlânâ Hâlid ile Nakşibenliğin yayılma stratejisi, 93 Harbi'nin devlete getirmiş olduğu mali yıkım neticesinde köylülerden ek vergi alınması, savaş sebebiyle ortaya çıkan açlık ve hastalık, misyonerlerin faaliyetleri ile Sultan Abdülhamid'in Panislamizm politikası gibi olgular, Nakşibendi tarikatının Kürdistan'da yayılmasına, kitlelerin şeyhleri dini lider olmanın ötesinde kurtarıcı bir figür olarak görmesine gerekçe teşkil ettiği ifade edilebilir.

Yöntem

Çalışmamızda Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın meydana gelişi ile bu isyanın Osmanlı-İran ilişkilerine yansıması ele alınmıştır. Bu isyan ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle isyanın meydana geliş şekli ele alınmıştır. Bu çalışmamızda isyanın sosyo-politik arka planı ile Osmanlı Devleti ve İran'ın isyana bakış açıları ve akabindeki tutumları irdelenmiştir. Üçüncü ülkelerin olaylara müdahil olması ve tüm taraflar ile irtibata geçmeleri de isyan sonrasındaki tutumların belirlenmesinde etkili olmuştur. İsyan ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleri ile İran vesikalarının yanı sıra modern araştırmaların eserleri incelenerek bütünlüklü bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

Veri Analizi

Bu araştırmada birincil kaynaklarımız Osmanlı arşiv belgeleri ile İran arşiv belgelerinden oluşmaktadır. İsyan öncesi ile ilgili siyasi ve ekonomik durum, Osmanlı ile İran'ın bölge ile ilgili tutumları, İran'ın faaliyetlerinin Osmanlı arşiv belgelerine yansıması, isyanın hangi bölgelerde yoğunlaştığı ve hangi toplulukları etkilediği ile isyanın bastırılmasına yönelik askeri stratejiler ile ilgili arşiv belgelerin bir kısmı araştırmacılar tarafından transkripsiyonu yapılmıştır. Özellikle Hüseyin Siyabend Aytemur tarafından hazırlanan ''Osmanlı Arşiv Belgeleriyle Şeyh Ubeydullah İsyanı'' isimli çalışmasında konu ile ilgili arşiv belgelerinin büyük çoğunluğunun transkripsiyonu yapılmıştır. Konumuz bağlamında geri kalan arşiv belgeleri ise dijital ortamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi üzerinden temin edilerek analiz edilmiştir. Ayrıca ''Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî, Devre-i Kaçariye'' isimli İran arşiv kaynağının 3. Cildinde de İran ve Osmanlı Devleti'nin mesele ile ilgili yazışmaları yer almaktadır. Bunun haricinde Babapour'un ''Fitne-î Şeyh Ubeydullah Kurd'' isimli çalışması da İran'ın Gülistan Sarayı Müzesi'nde yer alan konu ile ilgili ferman ve raporlarını ihtiva etmekte ve İran'ın olaya bakış açısını yansıtmaktadır. Birincil kaynaklar haricinde modern araştırmacıların konu ile ilgili araştırmaları da analiz edilerek çalışmamızda kullanılmıştır.

Şeyh Ubeydullah ve İsyan Hareketi

Cizre-Bohtan emirliğinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti tarafından bölgedeki emirliklere ilk defa merkezden atamaların gerçekleştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin beklentisinin tersine, devletin bölgedeki kontrolünü daha da zorlaştırmıştır (Celil, 1992). Çünkü emirliklerin tasfiyesiyle bağımsız hareket etmeye başlayan yüzlerce aşiret ile devletin merkezden atanan bölgedeki yerel yöneticileri muhatap olmak zorunda kalmıştır. Yerel yöneticilerin bu problemleri halletmede yetersiz kalmaları, aşiretler arasındaki çatışmaları da körüklemiştir. Bu nedenle Tanzimat'ın Kürdistan'da uygulanmaya başlanması, Kürt emirlerin hüküm sürdüğü döneme nazaran ciddi bir otorite boşluğunun doğmasına sebep olmuştur. Bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek tek güç ise

bölgede yayılmış olan ve halk nezdinde meşru görülen Mevlânâ Hâlid-î Bağdadî'nin (Şehrizorî)[9] halifeleri olmuştur.

Mevlânâ Hâlid'in Bohtan, Hakkâri ve Erdelan Emirliklerine ait topraklarda yaşayan Sünniler üzerinde en önemli ve en etkin halifesi ise şüphesiz Seyyid Tâhâ-i Nehri'dir (Fârûk, 2014, Tan, 2019). Zaten siyasi otoriteden yoksun bir bölgede, aşiretler arası çatışmaların beklenmedik boyutlara ulaşması ve aşiret üyelerinin bu çatışmalar karşısında hükümete değil de şeyhlere çözüm merciî olarak başvurmaları, şeyhlerin hem toplumsal hem de siyasi rollerinin artmasına ve belirgin roller üstlenmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca Batılı misyonerlerin bölgede gayrımüslimleri kışkırtma faaliyetleri de yoğunlaşınca, ortadan kaldırılmış olan emirlerin yerine geçecek olan kişilerin kim olacağını da tayin etmiştir (Jwaideh, 2106). Neticesinde, şeyhler olaylara müdahil olarak aşiretler arasındaki problemlerde hakem rolünü üstlenmiş ve bu hakemlik rolü de şeyhlere, dini bir otorite olmanın ötesine geçmenin kapısını aralamıştır.

Bir ilim ehli ve mutasavvıf olmasının yanı sıra Seyyid Tâhâ, yaşadığı coğrafyada toplumun bütün kesimlerinin sosyal olayları çözmede kendisine danıştığı bir kişilikti. Bu özelliklerinden ötürü kendisi bir toplum önderi olmuş ve hem İran ve Osmanlı Devleti'nin hem de Kürtlerin saygınlığını kazanmıştı (Atmaca, 2017). Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticileri ile halk arasında yaşanan sorunlarda da teskin edici bir rol oynayarak Nakşibendiliğin hızla yayılmasını sağlamış ve Kürt emirliklerinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan siyasal ve sosyal boşluk, Seyyid Taha-î Nehri ve onun tasavvuf hareketi tarafından doldurulmuştur (Hakan, 2013). Seyyid Taha'nın bölgede oluşturmuş olduğu bu mirası devralan oğlu Şeyh Ubeydullah ise, otoritesini ve gücünü çok daha ötesine taşımıştır.

Şeyh Ubeydullah, 1827 yılında günümüzde Hakkâri'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehri köyünde doğmuştur. Babası Seyyid Taha'dan dini ilimleri tahsil etmiş olup Kürtçe, Arapça ve Farsça bilmekteydi. Aynı zamanda tefsir ve Hadis alanlarında da bilgi sahibi bir zattır. Babası Seyyid Taha'nın (1853) vefatından sonra amcası Seyyid Salih tarikatın başına geçmiş ve amcası ile birlikte 1853-1854 Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Kars cephesindeki

[9] Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında 1779 yılında dünyaya geldi. Ünlü bir âlim ve mutasavvıf iken Delhi'ye giderek Abdullah Dihlevî'ye intisap ettikten sonra Süleymani'ye ve Bağdat'a dönmüştür. Burada Nakşibendi Tarikatı'nı kurarak yüzlerce talebe yetiştirmiş, ayrıca Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü tüm memleketlere Nakşibendiliğin yayılması amacıyla halifeler göndermiştir. Halifelerinin çabaları neticesinde de kısa sürede Nakşibenlik Kadiri tarikatının tekelini kırarak tüm Osmanlı coğrafyasında en güçlü tarikat olmuştur. En önemli halifesi ise Seyyid Tâhâ-î Nehri'dir. 1827 yılında Şam'da vefat etmiştir.

savaşmıştır. Amcasının vefatından sonra (1865) ise kendisi Nehrî'deki dergâhın başına geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Ubeydullah ile ilk ilişkisinin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sırasında başladığı anlaşılmaktadır (BOA, İ.MMS, 56/2528, 08.02.1294/22 Şubat 1877). Bu savaşta asker sıkıntısı çeken Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'tan Kürtler nezdinde girişimlerde bulunarak askeri destek vermesini talep etmiştir (Nehri, 2022). Çünkü hükümet, Şeyh'in Bohtan, Hakkâri ve Erdelan Emirliklerine ait topraklar üzerinde yaşayan Kürtler ve hatta gayrımüslimler nezdindeki saygınlığının farkındaydı. Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkadir[10] aracılığıyla İran'daki aşiret reislerine haber göndererek onları yardıma çağırmış, onun bu çağrısı üzerine de Urmiye, Savucbulak (Mahabad) ve Uşnu bölgelerindeki Şikak ve Celali gibi aşiretler sınırı geçip Osmanlı Devleti'ne yardıma gelmişlerdir (Deniz, 2017). Ancak Şeyh'in İran Kürtlerini Osmanlı Devleti safında yer almaya çağırması İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere'nin buradaki kaygısı ise Rusya'nın Osmanlı ile olan bu savaşı topraklarını savunamayacak durumda olan İran coğrafyasına da taşıyarak bazı yerleri ele geçirme potansiyeliydi. Böyle bir durumun ortaya çıkması ise İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının tehlikeye girmesine neden olacaktı. Dolayısıyla İngiltere'nin Tebriz konsolosu, Osmanlı-İran sınırında oluşan hareketlilikten duyduğu endişeleri İran'a ileterek Kürtlerin sınırı geçmelerini engellemesini istemiştir (Deniz, 2017). İran geçişleri engellemek adına Kirmanşah ve Hoy şehirlerine belirli bir askeri kuvveti konuşlandırsa da, Kürt aşiretlerinin geçişini engelleyememiştir. Şeyh Ubeydullah'ın bu gayretleri vesilesiyle de Osmanlı Devleti kendisine Nehri ve çevresinin mülkiyetini bahşetmiştir (Aytemur, 2020).

---

[10] Seyyid Abdülkadir, Kürt siyasi hayatının önemli şahsiyetlerinden birisidir. Babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanından sonra sürgüne gönderilen Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamid'in istibdat politikalarına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekledi. Ancak II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra izlenen politikalar, Seyyid Abdülkadir'in bu partiden uzaklaşmasına neden oldu. O, sahip olduğu dinî şecereden dolayı Kürtler üzerinde önemli bir nüfuza sahipti. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti gibi Kürt siyasi ve edebî hayatında mühim roller oynayan, dönemini ve sonrasını birçok yönüyle etkileyen cemiyetlerde başkanlık yaptı. Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devlet bürokrasisinde Âyan üyeliği ve Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı gibi önemli görevler de ifa etti. Seyyid Abdülkadir, 1925 yılında patlak veren Şeyh Said İsyanına destek verdiği gerekçesiyle Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edildi. Bkz; Enver Karakoç & Enver Yalçın, Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir, *Mavi Atlas Dergisi*, S. 6, 76-99.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulan bu savaş, Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Savaşın ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti masada çok daha fazla toprak kaybetmiş, aynı zamanda Osmanlı ekonomisi de çöküşe doğru geçmiştir. Osmanlı'nın finansal durumuna darbe vuran bu savaş neticesinde devletin borcu iki yüz elli milyon sterline çıkmış ve bu mali krizin Kürdistan üzerindeki etkisi daha da ağır olmuştur (Abdulla, 2009). Halfin'e göre devlet bu savaşın masraflarını karşılamak için halka ağır vergiler yüklemiş ve vergi verecek durumda olmayan halktan bile mallarını gasp etmek suretiyle vergiyi zorla tahsil etmiştir (Halfin, 2008). Savaşın ağır maliyeti, Kürdistan'da hükümetin siyasi otoriteyi kaybetmesine ve hükümet temsilcilerinin de bazı keyfi uygulamalarda bulunmalarına yol açmıştır

İran tarafındaki Kürtleri Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla çağıran ve bunun için cihad ilan eden Şeyh Ubeydullah, Osmanlı toprağındaki Kürtlere karşı hükümet güçlerinin bu tutumuna kayıtsız kalmamıştır. Şeyh Ubeydullah, İstanbul'a temsilci göndererek, hükümet tarafından tedbirlerin alınmaması ve gerekli çözümlerin sağlanmaması durumunda, kendi destekçileriyle birlikte İran'a sığınacağını devlet yetkililerine bildirmiştir (BOA, DH, ŞFR. 112/4, 08.05.1295/10 Mayıs 1878; Halfin, 2008). Çünkü Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yöneticilerinin bu davranışları, Şeyh Ubeydullah'ı halkın haklarını koruma durumu ile karşı karşıya bırakmıştı (Halfin, 2008). Böylelikle Şeyh Ubeydullah, Osmanlı'nın bölgedeki otorite boşluğunu doldurarak sadece dini bir lider olmadığını da faaliyetleriyle ortaya koymuş ve bu durumu hem Osmanlı Devleti'ne hem de Kürt aşiretlerine kabul ettirmiştir.

Osmanlı Devleti, her ne kadar Rusya Savaşı sebebiyle Şeyh Ubeydullah'tan yardım talebinde bulunsa da, bir yandan da onun Kürtler üzerinde bu derece etkin olmasından rahatsızlık duymuştur. Diyarbakır ve Erzurum valiliğinde bulunmuş olan Samih Hasan Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği belgede, Şeyh Ubeydullah hakkında bölgede gerekli olan yerlere yeterli miktarda askerin yerleştirilerek Hakkâri tarafının abluka altına alınması gerektiği şeklindeki ifadeleri, hükümetin şeyhin isyan etmesinden çekindiğini de göstermektedir (BOA, İ.DH, 794-64458-1, 10.11.1296/26 Ekim 1879). Osmanlı Devleti ile birlikte İngiltere ve İran'ın da aynı kaygıları paylaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Şeyh'in oğlu Abdülkadir, İran ve Osmanlı sınırı boyunca babasının buyruklarını sürekli olarak Kürtlere ulaştırmaktaydı. Abdülkadir'in bu gidiş-gelişlerine Osmanlı Devleti ihtiyatla yaklaşarak

meydana gelebilecek bir hareketliliği titizlikle takip etmekteydi. Nitekim raporlarda Şeyh Ubeydullah'ın âlimleri, şeyhleri ve aşiretleri yanına alarak bir Kürt ittifakı oluşturacağı endişesinden hareketle, birkaç tabur askerin Van ve Hakkâri'de tutulması gerektiği de ifade edilmiştir (BOA, İ.DH, 794-64458-1, 10.11.1296/26 Ekim 1879). Ancak yeni savaştan çıkmış olan devlet, ilk etapta askeri kuvvet kullanmanın doğru olmayacağını düşünmüş ve bunun için Van müftüsünü Şeyh Ubeydullah ile konuşması için görevlendirmiştir (Halfin, 2008). Görüşme gerçekleşmiş ve Müftü Şeyh Ubeydullah'a isteklerinin gerçekleşeceğine dair hükümet adına teminat vermiştir. Bu sırada meydana gelen İmadiye Ayaklanması (1879)[11] ise Osmanlı Devleti'nin tutumunda değişikliğe yol açarak askeri hazırlık yapmasına yol açtı.

Musul Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir raporda, hükümetin bu ayaklanmanın arkasında Şeyh Ubeydullah'ın olduğuna kesin olarak inandığı anlaşılmaktadır. Raporda, Şeyh Ubeydullah'ın isyanı desteklediği ve bu isyanın kavmiyetçilik temeline dayandığı belirtilmektedir (Aytemur, 2020). Tahran'daki İngiliz Sefiri Charles Thomson da, 30 Ekim 1880'de İngiltere Dışişleri Bakanı Gramfil'e yazdığı mektupta, Şeyh Ubeydullah'ın İran'daki Urmiye bölgesi Valisine ve Amerikan misyonerlerine yazdığı mektuplarda amacının bir Kürt devleti kurmak olduğunu belirtiyordu (Halfin, 2008, Averyanov, 2010). Amerikan misyonerleri, İngiliz Konsolosu, Nesturi Başpiskoposu ve bölgenin diğer ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu başka bir toplantıda ise, Şeyh Ubeydullah'ın halifesi Muhammed Said hareketin amacını şöyle açıklamaktadır; "Şeyh'in tek istediği, Avrupalı devletlerin, özellikle de büyük hürmet gösterdiği İngilizlerin kendisine sunacağı moral desteğidir*"* (Kılıç, 2014). Ayrıca Şeyh'in gönderdiği mektuplarda da açıkça bir Kürdistan'ı kurma idealinde olduğu anlaşılmaktadır. İran'ın Urmiye valisi İkbalu'd-Devle'ye gönderdiği mektupta "Bir kısmı İran bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kürdistan'ın bu şekildeki parçalanmış haline ve şimdiye kadar gördüğü ve katlandığı rezalete tahammül etmeyeceğine*",* dair ifadeleri ile İngiliz Misyoner Dr. Cochran'a yazdığı mektupta "Beş yüz bin haneden daha fazla nüfusa sahip olan Kürtlerin tamamen ayrı bir millet olduğunu, diğer milletlerden hem mezhebi hem de gelenek görenek ve yasaları ayrı olan Kürdistan'ın hem İran hem de Osmanlı devleti tarafından çıkarlarına uygun bir yönetim anlayışına maruz

[11] 93 Harbi yenilgisinden sonra Osmanlı ekonomisinin bozulması ve halktan ek vergilerin alınması hoşnutsuzluklara sebep olmuş ve İmadiye merkezli bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bkz: Nejat Abdulla, a.g.e. s. 264-265.

bırakıldığını'' belirterek bağımsız bir Kürdistan kurma misyonuyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır (Aytemur, 2020). Burada dikkat çeken bir husus, Şeyh'in mezhep farklılığına işaret etmesidir. Kürtlerin Müslüman olduktan sonra tarihsel süreç boyunca Şafiî mezhebine bağlı kaldıkları ve İran ile Osmanlı Devleti'nin siyasal konumlarını mezhep üzerinden inşa ederek meşruiyet sağladıkları gerçeğinden hareketle, Şeyh Kürdistan'ın bağımsızlığına yönelik bir kuram geliştirmek için Şafiî mezhebine başvurmuştur (Aytemur, 2020).

Bu ifadeler ışığında, Şeyh'in lideri olacağı bir Kürt Devleti kurma düşüncesine sahip olduğu ve bu amacı gerçekleştirmek için Batılı devletlerin desteğini kazanmaya çalıştığı ifade edilebilir. Ancak, Şeyh'in bu harekâta girişmesini modern anlamdaki milliyetçi saiklere bağlamanın bir hayli iddialı bir ifade olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Şeyh'in Erciş kazası ahalisine hitaben yazdığı ancak ele geçirilen Farsça mektubunda: (Osmanlı Devleti'nin Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiret-i Celilesi'nden gönderilmiş olan Farsça mektubun tercümesi) "*Malumunuz olsun ki, bu sene İran'da yaşayan Müslüman Sünni Kürtlere tarihte emsali görülmemiş, işitilmemiş zulüm, işkence ve eziyet yapılmıştır. Bunun üzerine bu zulme karşı koymak bütün Müslümanlara vacip ve farzdır ki gayret ve hamiyet-i İslamiyet'i elden bırakmayıp ilkbahar içinde cihad tedarikini görüp, mart sonuna kadar bütün savaş hazırlıklarını temin edip savaşa iştirak etmek imanın gereğidir."* ifadeleri ile mezhep üzerinden bir gerekçe ile İran'a karşı cihad çağrısında bulunmuştur (Aytemur, 2020). Şeyh, bu vesileyle İmadiye ayaklanmasından sonra (Ekim-Kasım 1880) Kürt aşiret reisi, dini önder, ağa ve ayanlarına birer mektup göndererek onları toplantıya çağırmış ve Şemdinan'da (Şemdinli) yapılan toplantıya İmadiye, Botan, Sason, Siirt, Muş, Van, Sivas, Amasya ve İran'ın Kürt bölgesinden 5 şeyh, 21 halife, 42 mir ve 68 beyin katılımıyla Kürt önderlerinden oluşan bir kurultay düzenlemiştir (Örs, 2019). Bu kurultayda İran'a karşı gerçekleştirmeyi tasarladığı harekât ile ilgili bilgi vererek kendilerinden destek talebinde bulunmuştur.

Şeyh Ubeydullah, şüphesiz ki Batılı devletlerden de destek talebinde bulunmuş, ancak tarihi vesikalarda Batılı herhangi bir devletin kendisine destek sunduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca Şeyh Ubeydullah Batılı ülkelerden önce Sultan Abdülhamid'e müracaat ederek hem İran'ın Kürtlere yapmış olduğu zulümlerden hem de Batılılar tarafından kurulması planlanan bir Ermeni Devleti çekincesinden dolayı kendisinden destek talebinde bulunmuştur. Şeyh, Sultan'a doğrudan mektup yazarak "*Müslüman halkın*

Hristiyan güçlerin desteğiyle kurulmak istenen bir Ermeni devletine asla izin vermeyeceğini belirtip saltanat makamının Tanzimat'la ne yazık ki gücünü kaybettiğini ifade ederek durumu Sultan'a arzetmiş ancak istediği cevap ve desteği alamadığı için ve aktif hale gelen Ermeni ulusal hareketinin de etkisiyle harekete geçmeye karar vermiştir." (Ateş, 2013). Ancak Şeyh'in bu harekâta girişmesinde zulmü durdurmanın ötesinde bir plan ile hareket ettiği ve bütün Kürdistan'ı kendi idaresi altında, ancak halifeye bağlı bir yönetim birimi olarak yönetmek istediği açıktır. (Ateş, 2013).

Sultan Abdülhamid ve Batılı devletlerden umduğu desteği bulamayan Şeyh, birçok Kürt aşiretinin desteği ile birlikte 1880 yılının Ekim ayında Tebriz üzerine harekete geçti. Birçok yeri ele geçirdikten sonra Savucbulak'a varan Şeyhin kuvvetleri, burada toplanarak Savucbulak ile Urmiye'yi ele geçirdiler. Urmiye'den sonra Tebriz'e yönelen Şeyh Ubeydullah'ın ordusuna birkaç bin Nasturi kuvveti de destek vermekteydi (Halfin, 2008). Bu desteğin verilmesinde özellikle Nasturi lideri Mar Şemun'un Şeyh'e büyük teveccüh göstermesi ve Şeyhin Nasturi nüfusa yönelik hoşgörülü bakış açısıyla izah edilebilir (Celil, 2014). Şeyhin güçleri karşısında tutunamayan İran güçleri Rusya'dan yardım talebinde bulundular. Rusya ise bu sırada Kafkasya'da başkaldıran Türkmen isyanı ile uğraştığından, İran'a askeri destek vermek yerine Osmanlı Devleti'ne baskı kurarak Şeyh'e karşı harekete geçmesi gerektiğini bildirdi (Halfin, 2008). İsyana ilk başlarda kayıtsız kalan Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın başarılı olması durumunda isyanın, kendisi için de tehlike arz edeceğini görerek Doğu sınırlarına asker sevkiyatına başladı. Harekât sırasında Kürt birliklerinin kısa sürede başarılı olmasının nedeni ise, Osmanlı-Rus Savaşına katılan Kürtlerin silahlarını teslim etmemeleri ve bu silahlarla Şeyh Ubeydullah'a katılmış olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun haricinde Şeyh'in Hindistan taraflarından otuz bin tüfek aldığı, aynı zamanda Şeyh'e ait kuvvetlerin Bradost bölgesinde yüz altmış deve yükü silah ele geçirdiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır (BOA, Y. PRK. ASK, 4-45, H. 04.11.1297/08 Ekim 1880, Jwaideh, 2004).

Kısa sürede başarılı olan Şeyh Ubeydullah'ın birlikleri, hem İran askeri kuvvetlerinin toparlanması hem de Osmanlı ordusunun Doğu'yu kuşatması nedeniyle ele geçirdikleri yerlerden çekilmeye başladılar. Rusya ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne baskı kurarak Şeyh Ubeydullah'ın bir daha İran'a saldırmaması için sınırdan uzaklaştırılmasını talep ettiler. İlk başlarda bu isteklere kayıtsız kalan Osmanlı Devleti, baskılar sonucunda Şeyh Ubeydullah'ı

ikna ederek kendisini İstanbul'a gitmeye razı etmiştir (BOA, Y. PRK. ASK, 14-20, H. 15.10.1299/30 Ağustos 1882).

Osmanlı Devleti'nin İsyana Karşı Tutumu

Şeyh Ubeydullah isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasının arka planına bakıldığında, İran'ın askeri gücünden ziyade Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin tutumlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hem Rusya hem de İngiltere kendi çıkarları açısından bu ayaklanmayı tehdit olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti ise başta Şeyh Ubeydullah'ın ilerlemesine ses çıkarmamış, ancak bölgedeki valilerin sürekli olarak hükümeti bu konuda harekete geçmeye çağırması ve Rusya ile İngiltere'nin de devreye girmesiyle birlikte, sınıra asker yığmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin hem isyanın İran'a karşı yapılıyor olması hem de Rusya ile savaştan yeni çıkılması gibi sebeplerle müdahalede bulunmakta isteksiz davranması, Şeyh Ubeydullah'a Sultan II. Abdülhamid'in kendisini desteklediği propagandasını yapma fırsatını da sunmuştu. Nitekim Şeyh Ubeydullah Van'ın Erciş kazasında bulunan ahaliye hitaben bir mektup göndermiş ve Farsça olan bu mektup, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilerek rapor şeklinde sadarete sunulmuştur (BOA, Y.A. HUS, 167-42, 20.05.1298/20 Nisan 1881), Şeyh bu mektubunda Osmanlı Devleti'nin kendisini desteklediğini taraftarlarına ifade ederek desteklerini sağlamaya çalışmıştır. Şeyh'in gerçekten de Osmanlı Devleti'nin kendisini savunduğunu veya destek verdiği zannına kapılmasının belki de en önemli nedeni, 93 Harbi sırasında İran'daki Kürtleri Osmanlı Devleti'ne yardıma çağırması vesilesiyledir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki bazı yetkilileri ile Şeyh Ubeydullah'ın görüştüğü de tarihi vesikalardan açıkça anlaşılmaktadır (BOA, Y. PRK. ASK, 4-8, 02.12.1297/5 Kasım 1880).

Osmanlı hükümet yetkilileri, bölgede İran'ın halka çeşitli bahaneler ile yapmış olduğu zulümlerden de haberdar oldukları yetkililer tarafından sunulan raporlardan anlaşılmaktadır. Hükümete sunulan bir raporda; ''*İran'ın Şeyh Ubeydullah hakkında yalan ve yanıltıcı bilgiler verdiği, Kürtlerden vergi alma bahanesiyle Kürt topraklarına girerek köyleri yağmaladığı, zulüm ve tecavüzle hak ve insaf sınırlarını aştığı, kadın, kız ve çocukları ateşe atıp kurban gibi boğazlarını keserek harekâtı vahşiyane bir şekilde yürüttüğü, ayrıca Şeyh Ubeydullah'a ait olduğunu gösteren ferman ve ahkâmları dikkate almadığı, bu durumun da Kerbela vakıasını andırdığı*'' ifade edilerek aslında Şeyh'in bu

hareketinin bir bakıma İran'ın Kürtlere karşı yaptığı zulüm sebebiyle meydana geldiğini ortaya koymaktadır (BOA, Y. EE. 35-112-1, 07.04.1292/13 Mayıs 1875).

Şeyh Ubeydullah ile görüşen Osmanlı Devleti'nin temsilcileri, Şeyhin ifadelerini dinledikten sonra İstanbul'a gönderdikleri telgrafta *''Şeyh Ubeydullah'ın halkın İran istibdad hükümeti memurlarının zulüm ve düşmanlıkları altında ezilmekte bulunduklarına ve bu zulümlerin artık kalp ve vücudun tahammül edemeyeceği bir dereceye vardığından ötürü Ehl-i Sünnet (Kürtler) tarafından kıyama kalkıştığı''* şeklindeki ifadelerini de kayda geçirmişlerdir (BOA, Y. PRK. AZJ, 4/12, 14.12.1297/15 Kasım 1880). Sultan Abdülhamid de Kürdistan ve İran'da meydana gelen Şeyh Ubeydullah isyanının iç yüzünü öğrenmek için gizlice Ahmet Ratib Bey'i bölgeye göndermiştir. Ahmet Ratib Bey durumu tetkik ettikten sonra 10 madde halinde rapor olarak Sultan Abdülhamid'e sunmuştur. Bu raporda *''İran'ın Kürtlerin 93 Harbi'ne katılmasından istifade ederek Kürtlerin meskûn oldukları bölgeleri işgal etmeye ve Kürt kadınlarını esir etmeye çalıştığı, namuslarına el attığı, haksız bir şekilde fukara halktan zorla vergi almaya çalıştıkları, Kürtlerin ileri gelenlerinin İran yetkilileri tarafından gözaltına alındığı, Sünni Müslüman Kürtlerin cami ve vakıflarının müsadere edilerek ezanın Şiâ inancına göre okutulmaya çalıştığı''* bilgileri yer almaktadır (Aytemur, 2020).

Osmanlı Devleti'nin isyandan önceki tavrı ile sonraki tavrının birbirine zıt olduğu belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Bunun temel sebeplerini de yukarıda ifade ettiğimiz gibi İran, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden talepleri ile özellikle Samih Paşa gibi bölgedeki valilerin harekât hakkında İstanbul'a sundukları raporların içeriğidir (BOA, Y. PRK. ASK, 4/67, 15.10.1297/20 Eylül 1880). Hükümeti kaygılandıran en önemli hususun ise Şeyh Ubeydullah'ın İran ile olan sınırlarını tekrar tartışmaya açacağı korkusuydu. Bunun için Osmanlı askeri kuvvetleri Şeyh Ubeydullah'ın birliklerini arkadan çevirerek onu İran güçleriyle arasına aldığı gibi, diğer Kürt aşiretlerinin de Şeyh'e katılımlarını engellemeye çalışmıştır. Hareket bastırıldıktan sonra ise Şeyh Ubeydullah ve diğer Kürt reislerine yönelik herhangi bir cezalandırma yoluna gidilmemiş, hatta Osmanlı hükümeti tarafından kendilerine hediyeler dahi dağıtılmıştır (Halfin, 2008).

II. Abdülhamid'in, Şeyh Ubeydullah'a müdahalede bulunmamaya yönelik bir politika yürütmesinin nedenlerinden biri, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlıklar arasında körüklenen milliyetçi duygulardı. Çünkü

Balkan ülkelerinin çok yakın bir tarihte bağımsızlık kazanmış olması, hala Osmanlı tebaası olan diğer azınlıklar için örnek teşkil etme ihtimalini barındırıyordu. Bu sebepten ötürü Sultan, bölgenin özel yapısına göre hareket ederek bazen denge politikası, bazen de İslami kimliği kullanarak halkı yanına çekmeye çalışmıştır (Kodaman, 1987). Özellikle Şeyh Ubeydullah'ın Seyyid Tâhâ'nın oğlu olması ve bölgedeki dini ve siyasi otoritesini göz önüne aldığımızda, Sultan'ın Osmanlı Devleti'nin lehine olacak şekilde olayların seyrine göre hareket ettiği açıktır.

İran'ın İsyana Karşı Tutumu

Şeyh Ubeydullah, isyanın maksadını daha önce İran ve bölgedeki diğer ülkelere göndermiş olduğu mektuplarında açıklamıştı. Ayrıca İran'ın bölgede ciddi katliamlara giriştiğini ve vergi alma bahanesiyle, köyleri yağmaladıklarını, zulüm, tecavüz hak ve insaf sınırlarını aşan zulümler yaptıklarını Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yetkilileri tarafından bu durum rapor edilmişti (BOA, Y.EE, 35-112, 07.04.1292/13 Mayıs 1875). İran'ın Urmiye valisi Şucauddevle'nin yapmış olduğu bu katliamlara ise İran yetkililerinin sessiz kaldığı ve desteklediği anlaşılmaktadır. Çünkü İran, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği bu raporları inkâr ederek, ''Şeyh Ubeydullah'ın İran topraklarında ilerlediğini, bunun iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı olduğunu, İran'ın topraklarında bulunan köylere saldırıp İran askerleri üzerine saldırdığı ve İran topraklarını işgal edip ihtilal havası yarattığı'' şeklinde şikâyette bulunmuştur (Aytemur, 2020). Aslında İran, Osmanlı Devleti ile yaşadığı sınır problemleri ve Osmanlı Devleti'nin Urmiye, Selmast ve Hoy bölgelerinde hak iddia etmemesi ile bu toprakların kendisine ait olduğunu ispatlamak maksadıyla vergi alma bahanesiyle güç gösterinde bulunmuştur. Buna karşılık Osmanlı Devleti de yapılan bu katliamları belgede zikrettiği şekilde Kerbela hadisesi benzetmesi yaparak İran'ı katliam yapmakla suçlamıştı. Olayların önüne geçmek amacıyla her iki ülke tarafından bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonda Osmanlı Devleti'ni Van meclis-i idaresi reisi Galip Bey ile Tebriz Şehbenderi Behçet Bey, İran'ı ise Muhammed Ali Han temsil etmiş, Şeyh Ubeydullah'ın temsilcisi de bu komisyonda yer almıştı (Aytemur, 2020).

Osmanlı-İran Görüşmeleri

Osmanlı Devleti ve İran tarafından oluşturulan komisyonda, Şeyh Ubeydullah'ın temsilcisinin ortaya attığı iddiaları Osmanlı Devleti destekleyerek, Şeyh'in uğradığı zararların tazmin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İran ise, I. Erzurum Antlaşması'nı hatırlatarak ''İki devletin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemesi gerektiği'' hükümlerini öne sürmüş ve Şeyh Ubeydullah'ın bu topraklarda herhangi bir mülkiyetinin söz konusu olamayacağını beyan etmiştir (BOA, HR.TO, 266-24, 22.11.1874). İran, aynı zamanda Kürt aşiretlerinin köyleri yağmaladıklarını ve düzeni bozduklarını iddia ederek, bu aşiretlerin Şeyh Ubeydullah tarafından yönlendirildiğini de düşünmekteydi (Güzide-i Esnâd-ı Siyasî, 1370). Tahkikat sonucunda Şucauddevle'nin köyleri yağmaladığı ve gasp ettiği tespit edilmiştir. Şucauddevle ise suçlamaları kabul etmeyerek bu köyleri satın aldığını beyan etmiştir. Komisyonda bir netice elde edilememesi üzerine, Osmanlı Devleti, Tahran Sefareti aracılığıyla Şeyh Ubeydullah ile ilgili konunun yeni oluşturulacak bir komisyonda tekrar incelenmesinin uygun olacağını İran Hariciye Vezâretine bildirmiştir (Güzide-i Esnâd-ı Siyasî, 1370). İran Hariciye Vezâreti, Osmanlı Devleti'nin bu teklifini kabul ederek uygun bir tarihte yeni bir komisyon kurulmasını ve toplanmasını uygun bulmuştur. Ancak toplanan bu yeni komisyonda da bir netice elde edilememiştir. Çünkü İran'ın verdiği cevaplar Osmanlı Devleti'ni tatmin etmemiş ve Osmanlı hükümeti bu noktada Şeyh Ubeydullah'ın iddialarını daha inandırıcı bulmuştur. Buna karşılık İran, bazı Osmanlı tebaası aşiretlerin Şeyh Ubeydullah'ın kışkırtmasıyla İran topraklarında bulunan köylerde yağma ve katliamlar gerçekleştirdiğini ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumundan cesaretlenen Şeyh Ubeydullah'ın tahriklerine devam ettiğini yinelemiştir (Sarıkçıoğlu, 2013).

İran, topraklarındaki Kürtlere yönelik iddia edilen tutumlarının doğru olmadığını sürekli olarak beyan etmiş, ancak Şeyh Ubeydullah bu iddiaları reddederek taleplerinde ısrarcı olmuş ve bu tutumu nedeniyle İran Devleti, yaptığı tecavüz, zulüm ve yağmalara karşılık Şeyh Ubeydullah'a on beş bin tümen[12] tazminat ödemeyi kabul etmiştir (Aytemur, 2020). Komisyonda bu karar alınmasına rağmen İran, taahhüt ettiği meblağı ödemeyi geciktirince Şeyh, Osmanlı Hariciye Nezaretine başvurarak bu durum hakkında bilgi vermiştir. Şeyh, İran tarafından taahhüt edilen on beş bin tümenin hak sahiplerine verilmemesi nedeniyle hak

[12] Türkçe köken olarak on bin anlamına gelen bu sözcük 1798-1825 yılları arasında *10.000 dinar = 1 Tuman* olarak kullanılan İran'ın resmî para biriminin adı idi.

sahiplerinin kendisine bu durumu bildirdiğini, bu meseleye çözüm bulunamaması yüzünden halkın artık nasihatlere kulak vermediğini ve haklarını almamaları durumunda halkın ayaklanabileceğini ifade etmiştir (BOA, HR.TO, 461-58, 29.03.1876). Şeyh, bu açıklamalarıyla Kürtlerin ayaklanabileceğini belirterek, halkı artık kendisinin bile durduramayacağını ifade etmiş ve Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur. Zaten komisyonda Şucauddevle'nin yalan söylediği tespit edilmiş ve bu tespit üzerine İran tazminat vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştı (Aytemur, 2020). İran'ın bu konuda suçlu bulunması ve tazminata razı gelmesi, aslında Şucauddevle'nin Kürtlerden önemli miktarda mal topladığını göstermektedir. Ancak taahhüt ettiği miktarı bir türlü ödememesi ve adaletin sağlanmaması nedeniyle Şeyh Ubeydullah, kendisine katılan Kürtlerle birlikte adaleti kendi yöntemleriyle tesis etmeye teşebbüs etmiştir. Taraflar karşılıklı olarak birbirlerini suçlamış ve özellikle İran'ın Şeyh Ubeydullah'ın Kürt aşiretlerini kışkırttığı yönündeki ithamları devam etmiştir. İran ise taahhüt ettiği meblağı ödememiştir.

İran, Şeyh Ubeydullah isyanında böyle bir güçle karşılaşacağını muhtemelen hiç tahmin etmemişti. Bu yüzden, Kürtlere ve Sünnilere yönelik alışılageldik siyasetini devreye sokarak bu bölgelerde katliamlar yapmıştır. İran'ın bu katliamları hem Osmanlı arşiv belgelerinde hem de Şeyh Ubeydullah'ın mektuplarında açıkça ifade edilmektedir. Ancak Kürtlerin bu meselede organize olmaları ve ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin müdahale etmemesi gibi nedenlerle Şeyh Ubeydullah, İran'ın birçok kasaba ve şehrini ele geçirmeyi başarmıştır.

Şeyh Ubeydullah'ın böyle bir harekâta kalkışmasının belki de önemli nedenlerinden biri, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde Kürtler ve Çerkezler karşısında Ermenilerin korunacağına dair bir hükmün bulunmasıdır. Bu madde, Kürdistan'da bir Ermeni devleti kurulacağı şeklinde yorumlanmış ve bu durum Kürtlerin Şeyh'in önderliğinde örgütlenmelerine zemin hazırlamıştır. Nitekim, Şeyh bu konudaki rahatsızlığını Temmuz 1880 tarihinde Başkale mutasarrıfına gönderdiği yazıda, Ermenilerin Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarına ve Nesturîlerin de İngiliz bayrağı altında kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklerine dair duyumlar aldığını belirterek bu durumu kesinlikle kabul etmeyeceğini ifade etmiştir (Sarıkçıoğlu, 2013). Ermeni, Nesturî veya başka bir devlet kurulması düşüncesi ile İran'ın Kürtlere yönelik tutumu birleşince, Kürtlerin Şeyh Ubeydullah önderliğinde İran'a karşı organize bir harekâta girişmelerine sebep olmuştur.

İsyandan sonra Osmanlı Devleti Şeyh Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdulkadir ve aile efradı ile Mekke'ye sürgün edip bu olayda görev almış asker ve komutanları "Nişan-ı Mecidî" ve "Nişan-ı Osmanî" madalyaları ile taltif etmiştir (BOA, İ. DH, 881/70294, 08, 06. 1300/16 Nisan 1883). Bu tarihten itibaren de İran sınırında gerekli önlemleri alarak bölgede yeni idari düzenlemelere girişmiştir.

Sonuç

Nakşibendi tarikatı, Mevlâna Halid aracılığıyla Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yayıldığında, Kürtler emirliklerin Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılması nedeniyle dağınık ve birlikten yoksun bir şekilde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Oysa Nakşibendi tarikatı, Şeyh Ubeydullah örneğinde olduğu gibi, Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasının ardından Kürtleri bir arada tutan bir organizasyon işlevi görmüştür. Tarikatın bu dönemde başarılı olmasının bir nedeni, ortadan kaldırılan emirliklerin Kürt aşiretleri arasındaki çatışmaları yatıştırma işlevini üstlenmeleri, diğer neden ise bölgedeki yabancı misyonerlerin Hıristiyan azınlıklar arasındaki faaliyetleridir. Çünkü çatışmaları yatıştıran geleneksel mekanizmalar idari reformlarla ortadan kalkmış ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar ile buna bağlı kanunsuzluklar artmıştı. Çatışmalarla dolu böylesi bir toplumda, tarikat şeyhlerinin bütünleştirici bir işlev yüklenerek gerekli otorite ve güvenirliğe sahip tek lider tipi olarak kalmaları ve bağımsız bir Ermenistan kurulması ihtimali, şeyhlerin politik önderler olarak ortaya çıkmasının koşullarını yaratmıştır.

İran hükümetinin, Nakşibendi tarikat şeyhi önderliğinde bir Kürt isyanının ortaya çıkmasını ihtimal dâhilinde görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü İran, Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerde hak iddia etmesine karşılık olarak bir güç gösterisinde bulunmuş, buna mukabil Osmanlı Devleti ise İran'ın bu katliamlarını Kerbela hadisesine benzeterek İran'ı suçlamıştır. İsyana Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması ise kendi iç siyasetine uygun bir durum olduğuna kanaat getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, özellikle gayrımüslim nüfusun bağımsızlık talepleriyle ortaya çıkmaları ve birer birer bağımsızlıklarını kazanmaları, geriye kalan Müslüman toplulukların din birliği etrafında toplanarak devletin dağılmasını önleme ihtimalini artırıyordu. Yoğun gayrımüslim nüfusu bünyesinde barındıran Kürdistan bölgesi, Sünni İslam inancına sahip Kürtler sayesinde Müslim-gayrımüslim nüfus dengesini korumaktaydı. Bu nedenle, Kürtlerin bir tarikat

etrafında toplanmaları ve bir şeyhe bağlanmaları, Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist politikasıyla da örtüşüyordu. Böyle bir ortamda Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin büyük bir kısmının bağlı olduğu tarikatın dini lideri olarak öne çıkmış ve zamanla Kürtlerin siyasi lideri konumuna yükselmiştir. Kendisinden hoşlanmayan Kürtlerin bile saygı göstermek zorunda kaldığı Şeyh, İran'ın politikalarına karşı çıkarak kendisine tabi olan Kürtlerle birlikte İran'a karşı bir isyan başlatmıştır. Ancak Şeyh başarılı olamayarak önce İstanbul'a, ardından Mekke'ye sürülmüş ve 1883 yılında Mekke'de vefat etmiştir.

Şeyh Ubeydullah isyanının nedenlerini anlayabilmek için İran'ın Kürtlere yönelik uyguladığı kadim siyasete bakmak gerekmektedir. Safeviler döneminden beri, her iki tarafın beklentileri ve öncelikleri farklı olduğundan, Kürtlerin İran ile olan ilişkileri Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine göre daha problemli olmuştur. Ayrıca, merkezileşme politikaları kapsamında Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması, 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri, misyonerlerin çalışmaları ve gayrımüslim nüfusun durumu ile Kürtlerin yaşam koşulları da dikkate alındığında, Şeyh Ubeydullah isyanının meydana geleceği kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Abdulla, N. (2009). *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması* (Çev: M. Aslan). Avesta.

Akbaş, M. (2019). Kürtler: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 115-118.

Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. C. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Algar, H. (2007). *Nakşibendilik*, İnsan.

Ateş, S. (2013). Millet ve Halife Yolunda II, Şeyh Ubeydullahê Nehri İsyanı, *Kürt Tarihi Dergisi*, Ağustos-Eylül 2013, 9-15.

Ateş, S. (2020). *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri, Bir Sınır Yapmak, 1843-1914*, (Çev: D. Kaya).Küre.

Atmaca, M. (2017). Three Stages of Political Transformation in the 19th century Ottoman Kurdistan, Anatoli 8(8), ss. 43-57.

Averyanov, P.İ. (2010). *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl*). Avesta.

Aytemur, H.S. (2020). *Osmanlı Arşiv Belgeleriyle Şeyh Ubeydullah İsyanı*. Hîvda.

Babapour, Y. Gulamiye, M. (1390/1973). *Fitne-î Şeyh Ubeydullah Kurd*. Kitaphane-i Muze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis ve Şuray-ı İslamî.

Bidlîsî, İ. (2001). *Selim Şah-nâme*, (hzl: H. Kırlangıç). Kültür Bakanlığı.

Bidlîsî, Ş. (1997). *Selim-nâme*, (hzl: M. Argunşah). Erciyes.

Bruinessen, M. V. (2010). *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 7. b. İletişim.

Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*, (Çev: Banu Yalkut). 8. b. İletişim.

Celil, C. (1992). *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (Çev: M. Demir). Özge.

Celil, C. (2014). *1880 Kürt Ayaklanması*, (Çev: Y. Abdülselamoğlu), 2. b. Avesta.

Deniz, A. (2017). *Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Siyasi Faaliyetleri*. (Tez No: 469505) (Yüksek Lisans Tezi Mardin Artuklu Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Doğan, C. (2011). XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (23), 31-43.

Efe, H. & Kızıl M. (2017). Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1-77), 77-90.

Fârûk, A. (2014). *Eshâb-ı Kirâm*, 73. b. İstanbul: Hakîkat.

Gencer, A.İ. (1991). Ayastefanos Antlaşması: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 225.

Gencer, A.İ. (1992). Berlin Antlaşması: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 516-517.

Gencer, F. (2010). *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, (Tez No: 273294) (Doktora Tezi Ankara Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Göyünç, N. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî, Devre-i Kaçariye, (1370) . C. 3, Defter-i Mütalaat-ı Siyasi ve Beyne'l Milel-i.

Hakan, S. (2011). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, İstanbul: Doz.

Hakan, S. (2013, 24-26 Mayıs). *Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete, Seyid Taha-yı Nehri*. Uluslararası Seyyid Taha Hakkâri Sempozyumu Bildirileri, Hakkâri Üniversitesi, 92-105.

Halfin, (2008). *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, 3. b. Komal.

Hatırat-ı Vezir Muhtar, Ez Ahidname-i Türkmençay Ta Ceng-i Herat, (1353). (Çev: Y. Arinpur). Peyam.

Jwaideh, W. (2016). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 9. b. İletişim.

Karakoç, E., Yalçın E. (2016). Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir, *Mavi Atlas Dergisi*, S. 6, 76-99.

Kavak, A. (2016, 02-04 Aralık). *Nakşibendiliğin Ortadoğu'da Yayılmasında Mevlâna Halid el-Bağdadî'nin Rolü*, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu Bildirileri, İSTAM.

Kılıç, A. (2014). *Şeyh Ubeydullah İsyanı*. (Tez No: 361901) (Yüksek Lisans Tezi Mardin Artuklu Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kılıç, O. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (10) 119-137.

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Kodaman, B. (2014, 09-10 Ocak). *Osmanlı İdaresinde Kürtlerin Statüsü*, Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 161-166.

Lazarev, M.S., Mıhoyan Ş.X. (2010). *Kürdistan Tarihi*, 3. b. Avesta.

McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Doruk.

Mes'udî (2004). *Muruc-ez-Zeheb*, (Çev: Ahsen Batur). Selenge.

Minorsk, A., Bois, TH., Mac Kenzie, D.N. (2004), *Kürtler ve Kürdistan*, 2. b. Doz.

Musalı, N. (2016, 02-05 Kasım). *Safevîlerin Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaclu ve Anadolu'daki Faaliyetleri*, Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır, 495-521.

Musalı, N. (2019, 26-28 Eylül). *Safevîlerin Erzincan Valisi Nur Ali Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri*, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Erzincan, Erzincan, 718-749.

Nehri, Ş. U. (2022). *Tuhfetül Ahbab*, (hzl: V. Başçı). Avesta.

Örs, O. (2019). *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*. Nûbihar.

Öz, Davut. (2024). Çermik Yurtluk ve Ocaklık Sancağı: Çermik Hanedanı ve Tanzimat Sonrasındaki Durumu, *İnternational Journal of Kurdish Studies*, 10 ,(1), 144-171.

Özcoşar, İ. (2018). Şehir ve İktidar: Tanzimat Öncesi Osmanlı Mardin'inde İktidar, *Mukaddime Dergisi*, 9(1), 1-22.

Özcoşar, İ. (2019). Kürtler: Osmanlı Dönemi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 118-121.

Özoğlu, H. (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, 2. b. Kitap.

Pamuk, B. (2014, 09-10 Ocak). *XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Safevi Mücadelesi ve Kürtler, Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 125-140.

Sarıkçıoğlu, M. (2013). İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, SBE Dergisi*, 3(5),1-35.

Serdar, M.T. (2018). *Mevlâna Hakîmüddin İdris-i Bitlisî*, 2. b. Ötüken.

Sipehr, M.M.T. (1353). *Nasihü't-Tevarih, Tarih-i Kaçariye Ez Ağaz Ta Payan-i Saltanat-i Feth Ali Şah*, Tahran: Asatir.

Şeref Han, (2009). *Şerefname*, (Çev: M. Emin Bozarslan). Deng.

Tan, H. (2021). Osmanlı-Kürt İlişkileri Bağlamında Koçhisar (Dede Kargın) Savaşı, *Kadim Akademi SBD*, 5(1), 18-33.

Tan, Z. (2019). Tâhâ-yı Hekkârî: *Diyanet İslam Ansiklopedisi.* 571.

Uluerler, S. (2009). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri.* (Tez No: 227497) (Doktora Tezi Fırat Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Arşiv Belgeleri

BOA, DH, ŞFR. 112/4, 08.05.1295/10 Mayıs 1878.

BOA, HR.TO, 266-24 (M.22.11.1874).

BOA, İ.DH, 794/64458-1, H.10.11.1296/23 Eylül 1882.

BOA, İ.MMS, 51-1316, 11.01.1264/30 Aralık 1846.

BOA, İ.MMS, 56/2528, 08.02.1294/22 Şubat 1887.

BOA, Y. EE. 35-112-1, 07.04.1292/13 Mayıs 1875.

BOA, Y. PRK. ASK, 14-20, H.15.10.1299/30 Ağustos 1882.

BOA, Y. PRK. ASK, 4-45, H.04.11.1297/08 Ekim 1880.

BOA, Y. PRK. ASK, 4-68, H.02.12.1297/05 Kasım 1880

BOA, Y.A. HUS, 167-42, H.20.05.1298/22 Mayıs 1878.

BOA, Y.EE, 35-112, H.07.04.1292/13 Mayıs 1875.

BOA. TSMA, 858-35, H.29.12.922/23 Ocak 1517.